

УДК 343.2

Є. С. Гнатенко, викладач кафедри спеціально-правових дисциплін відокремленого структурного підрозділу "Нікопольський факультет Національного університету "Одеська юридична академія"

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено теоретичні положення щодо оптимізації підстав притягнення особи до кримінальної відповідальності на основі аналізу їх окремих видів у теорії науки кримінального права України. З'ясовано види підстав кримінальної відповідальності в кримінально-правовій теорії, проведено їхнє розмежування на фактичну, юридичну, матеріальну та процесуальну. Окреслено можливі суперечності у визначенні конкретної підстави (сторони) кримінальної відповідальності.

Ключові слова: поняття кримінальної відповідальності; фактична сторона кримінальної відповідальності; юридична сторона кримінальної відповідальності; матеріальна та процесуальна сторони кримінальної відповідальності.

Исследованы вопросы формулирования теоретических положений относительно оптимизации оснований привлечения лица к уголовной ответственности с учётом анализа их отдельных видов в теории науки уголовного права Украины. Определены виды оснований уголовной ответственности в уголовно-правовой теории, осуществлено их деление на фактическое, юридическое, материальное и процессуальное. Обозначены возможные спорные вопросы при определении конкретного основания (стороны) уголовной ответственности.

Ключевые слова: понятие уголовной ответственности; фактическая сторона уголовной ответственности; юридическая сторона уголовной ответственности; материальная и процессуальная стороны уголовной ответственности.

This article is studied the questions creating the theoretical principles which should help to optimize the basis of engaging a guilty to criminally liable, using as a base the analysis of certain reasons of engaging in the Theory of Science of Ukrainian criminal law. As a result will be found the types of reasons of criminal responsibility in criminal law theory, will be conducted their separation on the actual, legal, financial and procedural outlined possible conflicts while determination of the particular reasons of criminal responsibility.

Key words: concept of criminal liability; the facts of the criminal charges; legal side of criminal liability; the parties substantive and procedural justice.

Постановка проблеми. У ч. 1. ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК) визначено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною КК.

Окрім того, в ст. 3 КК зазначено, що: "Кримінальній відповідальності й покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону".

Ці наведені законодавчі приклади свідчать, що, по-перше, з одного боку, закон чітко вказує, що може бути підставою для визнання особи винною у вчиненні злочину та притягнення її до кримінальної відповідальності, по-друге, при цьому не розкривається зміст поняття "підстава кримінальної відповідальності".

© Є. С. Гнатенко, 2013

Термін “підстава” в сучасній науковій теорії має декілька значень. Одне з них формується як причина, вихідне першоджерело чогось або якогось явища [1, 476].

Питання про підстави кримінальної відповідальності – одне з найскладніших у науці кримінального права. Значну увагу цьому питанню у своїх працях приділяли такі вчені, як: Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, Я. М. Брайнін, Н. О. Кузнецова, П. С. Матишевський, О. О. Піонтковський та ін.

Характеризуючи підстави кримінальної відповідальності, слід акцентувати увагу на декількох аспектах, серед яких треба виділити такі:

1. Що є підґрунтям кримінальної відповідальності особи за кримінальним законодавством України?

2. Як визначаються на нормативному й теоретичному рівнях науки кримінального права підстави кримінальної відповідальності?

З урахуванням реалій сьогодення, особливо після набрання чинності Кримінально-процесуальним кодексом України (19.11.2012 р.), ґрунтовного перегляду потребують загальні положення кримінальної відповідальності, особливо конкретизація підстав та умов цієї форми юридичної відповідальності. Потребує також детальнішого розгляду питання криміналізації і декриміналізації діянь у кримінальному законодавстві України, що провадиться з урахуванням підстави кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 2 КК.

Вищевикладене зумовлює необхідність розробки науково обґрунтованої теорії визначення поняття та ознак підстав кримінальної відповідальності як одного з головних інститутів кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий теоретичний і практичний внесок у розв’язання проблем підстав кримінальної відповідальності зробили такі вчені, як: М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, Ф. Г. Бурчак, П. А. Воробей, А. Ф. Зелінський, М. І. Загородников, М. Й. Коржанський, П. П. Михайленко, Г. М. Мінковський, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Г. В. Новицький, В. С. Прохоров, В. І. Осадчий, О. І. Санталов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, А. П. Тузов, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур, М. Д. Шаргородський та ін. Але в цілому в кримінальному законодавстві України та кримінально-правовій теорії питання соціально-правової сутності підстав кримінальної відповідальності ще далекі від остаточного вирішення. Крім того, потребує більш конкретного вивчення правова регламентація підстав кримінальної відповідальності.

Мета статті – окреслення концептуально-теоретичних і кримінально-правових засад визначення порядку впровадження підстав кримінальної відповідальності, що включає вироблення та формулювання пропозицій і рекомендацій кримінально-правового характеру, спрямованих на забезпечення ефективності реалізації положень кримінального законодавства України щодо порядку притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Підстава кримінальної відповідальності – це поняття, сформульоване у ст. 2 КК. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Це положення закону дає відповідь на питання: на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності. Вочевидь, вона підлягає притягненню до відповідальності у разі вчинення такого суспільно небезпечного діяння, яке містить не просто ознаки злочину, а ознаки саме такого складу злочину, який передбачено КК. Таке законодавче визначення підстави кримінальної відповідальності не дає відповіді на багато теоретичних питань щодо єдиної теоретичної і законодавчої підстави кримінальної відповідальності. З цього приводу, аналізуючи праці науковців, можна виокремити декілька поглядів на природу кримінальної відповідальності та її підстави.

З позиції філософсько-етичного обґрунтування кримінальної відповідальності підставою кримінальної відповідальності можуть виступати механічний детермінізм, фаталізм, індетермінізм, діалектичний детермінізм, але при цьому не дається відповідь на питання, що таке юридична підстава кримінальної відповідальності. Пояснення підстави в цьому випадку обмежується фаталізмом зовнішніх і внутрішніх обставин; наявністю об'єктивної можливості обирати з наявних варіантів поведінки незлочинний засіб досягнення поставленої мети; об'єктивна шкідливість злочину для суспільства і є єдиною підставою кримінальної відповідальності.

Якщо узагальнювати, то в основі всіх явищ, котрі відбуваються в суспільстві, лежать об'єктивні та суб'єктивні закономірності. Їм підпорядкована діяльність людей, їх свідомість і воля. Проте це не породжує абсолютної залежності людини від об'єктивних обставин. Свобода волі особи – це здатність особи визначати свою поведінку на основі пізнання об'єктивної дійсності. Справжня свобода полягає не в повній незалежності від зовнішнього світу, а в здатності приймати рішення зі знанням справи, з урахуванням їх соціального значення [2, 76].

Більшість науковців виділяє підстави кримінальної відповідальності, поділяючи їх на фактичні та юридичні [3, 50–52]. До фактичних підстав належить учинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. Юридична підстава – це передбачення такого діяння в КК. Отже, відповідно до висновку з цієї теорії, яку покладено в основу КК України, підставою кримінальної відповідальності є встановлення судом повної відповідності фактичної та юридичної сторін учиненого. Якщо такої відповідності немає, то це свідчить, що немає і підстави кримінальної відповідальності.

Якщо узагальнити більшість поглядів на природу підстав кримінальної відповідальності, можна констатувати, що переважна більшість науковців сходиться на думці, що підставою кримінальної відповідальності є наявність юридичного факту (злочину) – вчинення діяння, яке за своїм змістом заподіяло або загрожувало заподіяти шкоду суспільним інтересам, які охороняються кримінальним законом, тобто підставою кримінальної відповідальності є наявність у суспільно небезпечному діянні особи складу злочину, який закріплено в конкретній статті Особливої частини КК [4, 23]. Тобто склад злочину відіграє роль своєрідної юридичної моделі злочинів. Склад злочину як сукупність юридичних ознак злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, що визначена в законі (ч. 1 ст. 2 КК). У межах цієї єдиної законодавчої підстави можна виділити такі структурні елементи.

1. Фактична сторона (підстава) – це вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Злочин як підстава кримінальної відповідальності характеризується чотирма елементами (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), які утворюють склад злочину. Отже, притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише тоді, коли у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні є склад злочину, передбачений чинним КК. Відсутність у діянні особи ознак складу злочину означає відсутність фактичної підстави кримінальної відповідальності і навпаки. Тому в літературі визначають, що фактична підстава (її ще називають нормативно-правовою) має місце з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину.

2. Юридична сторона (підстава) – це передбаченість суспільно небезпечного діяння в КК. Отже, можемо сказати, що злочином визнаються всі діяння, передбачені кримінальним законодавством, тобто злочином визнається все, що передбачено КК, і навпаки.

Підставою кримінальної відповідальності є в такому випадку встановлення судом повної відповідності фактичної і юридичної сторін (підстав) учиненого. Відсутність такої відповідності також свідчить і про відсутність підстави кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинений особою злочин. Така реакція виражається в певному правозастосовчому акті органу держави – обвинувальному

вироку суду. Відповідно до зазначеного розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності.

3. Матеріальна сторона (підстава) – факт учинення самого злочину. Саме на базі матеріального поняття злочину (ст. 11 КК) у статтях Особливої частини КК визначаються конкретні склади злочинів. У кожному окремому випадку має бути встановлена підстава кримінальної відповідальності за даний конкретний злочин, передбачений диспозицією певної статті Особливої частини КК. Лише за встановлення у діянні особи певного конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК, можлива кримінальна відповідальність. Якщо в діяння особи не встановлено ознак конкретного злочину, кримінальна відповідальність не може мати місця ні за яких умов.

4. Процесуальна сторона (підстава) – передбачає наявність обвинувального вироку суду. Оскільки особа до винесення обвинувального вироку вважається невинуватою в учиненні злочину, а кримінальна відповідальність має індивідуальний характер, необхідною процесуальною підставою кримінальної відповідальності є саме обвинувальний вирок суду, в якому особа визнається винною у вчиненому злочині і в якому її відповідальність набуває індивідуального характеру. Це закріплено в ч. 2 ст. 2 КК і положенні ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вирок суду.

Крім правових підстав, кримінальна відповідальність, як і інші види юридичної відповідальності, має ще загальнотеоретичну підставу, яка виходить за межі кримінального права і законодавства зокрема та загальноправової теорії взагалі, а також пов'язана з розв'язанням суто філософських проблем причинності, детермінізму, свободи волі тощо. Існування відповідальності як категорії, а тим паче кримінальної відповідальності, дає можливість відповісти на питання: чому й за що особа несе відповідальність, на чому базується право держави вимагати певної поведінки і що є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності, незважаючи на те, що людина має, хоча й відносну, але реальну об'єктивну свободу вибору своєї поведінки і, таким чином, можливість не порушувати правових заборон, утримуватися від ідеї діяти інакше. Саме це, на нашу думку, є загальнотеоретичною підставою кримінальної відповідальності особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки конкретного складу злочину.

Ведучи розмову про підстави кримінальної відповідальності, ми можемо констатувати і такий юридичний факт. Залежно від того, які підстави беруться за основу в теорії кримінального права, розрізняють таке поняття, як індивідуалізація кримінальної відповідальності. Відповідно до чинного кримінального законодавства виділяють 3 основні форми індивідуалізації кримінальної відповідальності. Перша – обмеження особи, винної у вчиненні злочину, тобто в зазначених випадках суд виносить обвинувальний вирок, у якому визнає особу винною, коли в її діянні є склад злочину як підстава кримінальної відповідальності, але не призначає їй покарання за нормами чч. 4, 5 ст. 74 КК. Друга – це винесення обвинувального вироку з призначенням особі конкретного покарання на підставі фактичної та юридичної сторін кримінальної відповідальності, але від відбування якого вона звільняється. І третя – це винесення обвинувального вироку з призначенням особі конкретного виду й розміру покарання, яке вона відбуває на підставі матеріальної і процесуальної сторін кримінальної відповідальності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Внаслідок усього вищезазначеного можемо сформулювати певні пропозиції.

1. Пропонуємо внести доповнення до КК України щодо законодавчого розмежування й визначення в КК фактичної та юридичної підстав кримінальної відповідальності.

2. Потребує детальнішого дослідження співвідношення ст. 2 та ст. 11 КК України як теоретичне і практичне визначення підстави кримінальної відповідальності в кримінальному законодавстві України.

3. Пропонуємо внести доповнення до Кримінально-процесуального кодексу України, які б закріплювали процесуальну підставу кримінальної відповідальності, базуючись на положеннях матеріального права, а саме врахування фактичної, юридичної та матеріальної підстав кримінальної відповідальності, що розглядаються в єдиній площині.

Література

1. Философия : учебник для высшей школы / [Андрущенко В. П., Волович В. И., Горлач Н. И. и др.]; под общ. редак. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлач, В. К. Рыбалко. – Киев–Харьков, 1998. – 640 с.
2. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 75–80.
3. Тихий В. Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 50–58.
4. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и её основания в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М. : Юридическая литература, 1963. – 275 с.